महेन्द्रीचा ठिपकेवाला

कॉलेज मधून सायंकाळी थकूनभागून घरी आल्या बरोबर, टेलिफोनची घंटी टणटणली. वाटलं नेहमी प्रमाणे कुण्या पालकाचा फोन असेल, परंतु फोन मधून एक उत्तेजित आवाज आला. ''सर, ढाण्या वाघाचा अगदी ताजा पगमार्क मिळाला. त्याचा नुकताच फोटो घेतला.'' तो आवाज डॉक्टरांचा होता. आमचे डॉक्टर म्हणजे डॉ. मनोहर खोडे. रोग्यांच्या रोगाची बारीक तपासणी करण्याला जितके तत्पर असतात तितकेच, निसर्गाच्या सूक्ष्म हालचाली कॅमे-याने टिपण्यास मातब्बर. पुन्हा आवाज आला, ''कुमार पण सोबतीला आहे .'' आमचा कुमार म्हणजे रेडिओ दुरुस्तीतील जोडाजोडीतून वेळ काढून, मोडकळीस आलेल्या पर्यावरणाची जूडवाजुडव करणारा. ''सर, महेन्द्री जंगलाच्या पेंडोनी तलावाच्या पूर्व किना-यावरील नाल्याकाठी अगदी ताजा टवटवीत आहे, तुम्ही लवकर या.''असे म्हणत त्यांनी वाक्य पूर्ण केले आणि मला अधिक चौकशीची संधी न देता, फोन बंद केला. स्वारीची इतकी घाई बघून, ती परत तलावाकडे पळाली असावी असे वाटले. त्यांचे ते उत्तेजित शब्द अजूनही कानात घुमत होते.

वरुड तालुक्याच्या उत्तरेस, महाराष्ट्र, मध्यप्रदेश सरहद्दीवर महेन्द्रीचा जंगल परिसर आहे. त्यात वनखात्याचं एक सुंदर 'महेन्द्री वनविश्रामगृह 'किंवा रेस्टहाउस आहे. हे ठिकाण अमरावती ते पांढूर्णा मार्गावरील वरुड गावावरून अंदाजे अठरा कि.मीटर वर आहे. महेन्द्रीच्या जंगल परिसरात चार, पाच छोटे तलाव आहे. तलावांसभोवती उंचच उंच झाडांनी व्यापलेल्या डोंगररांगा, तर मधील सपाट जागेवर खुरटी झुडपी गवताळ राने. अश्याच डोंगरांच्या घनदाट जंगल पायथ्याशी पेंडोनी आणि पंढरी तलाव.

सातपुड्याच्या रांगेपैकी एक रांग नंदूरबारपासून सुरू होते ती येथूनच पूर्वेकडे मध्यप्रदेशातील पर्वतराईत विलीन होते. असे सांगतात की पूर्वी या परिसरात शेकडो वाघ वावरत होते. यात काही वास्तव्य करणारे तर काही सह्यांद्रीपासून थेट सुंदरबनापर्यंत स्थलांतर करणारे. स्थलांतरासाठी उपयुक्त अशा अखंडीत जंगलपट्याला इंग्रजीत 'कॉरीडॉर' असे म्हणतात. जंगलातील वेगवेगळ्या ठिकाणी जेव्हा वाघांची संख्या अधिक व्हायची, तेंव्हा अश्याच जंगलपट्यीवरून ते इकडे तिकडे स्थलांतर करून पर्यावरणाचा समतोल राखीत असावेत. कदाचित निसर्गाने आंतर प्रजननाचे दुष्परिणाम थांबवण्यासाठी केलेली ही सार्थक योजना असावी.

नशिबाने पुढचा दिवस शनिवार होता. म्हटले चला, उद्या सकाळची ड्यूटी आटोपून महेंद्रीला पळावे. आमचा मित्र पद्माकर लाड, जो आकोटला नोकरीला असतो, त्याला फोन लावून ताबडतोब येण्याचे कळवले. इलेक्ट्रिकल इंजिनिअर असणारा हा आमचा मित्र एका पायावरच काय तर एका तारेवर ताबडतोब येण्यास तयार झाला. शनिवारी दुपारी गाडीत बोचके बाजके, शिधाआटा, दुर्बिणी, कॅमेरा, तंबू व इतर अति आवश्यक सामान भरून वरुड कडे प्रयाण केले. तसा अमरावती वरुड हा प्रवास दोन तासाचाच, परंतु उत्कंठे मुळे दीड तासातच ठिकाण गाठले. प्रवासात रेस्ट हाऊसच्या आरक्षणाचा प्रश्न सारखा भेडसावत होता. नेहमीच्या अनुभवावरून अनिश्चितता डोकावत होती. सरकारी जुजबी उत्तरे व सल्ले ''साहेब मिटिंगला गेले आहेत !'', '' अमरावतीलाच रिझर्वेशन केले असते तर बरं झाले असते !''अशी शंकाकुशंका मनात गर्दी करीत होते. परंतु वनखात्याच्या कार्यालयांत पोहचल्यावर हायसं वाटले कारण तेथे आमचे मित्र आधीच हजर होते. आमच्या भेटीच्या प्रयोजनाची पार्श्वभूमी समजल्यावर, वनपरिक्षेत्र अधिकारी साहेबांनी महेन्द्री रेस्टहाउसचे एक दिवसाचे आरक्षण दिले. महेंद्रीला पोहचेपर्यंत सायंकाळचे सहा वाजले होते. रेस्टहाऊसचा खानसामा बाजाराला गेल्यामुळे आठ वाजे पर्यंत येण्याची शक्यता नव्हती. गाडीतून तंबू काढून जंगलातच उभारला. इतक्यात आश्चर्याचा सुखद धक्का बसला. तेथील वयोवृद्ध व खूप जूना चौकीदार शंकर मरकाम (गोंड) जणू देवासारखा हजर झाला. ज्याचे सर्व आयुष्य या जंगलात गेले, ज्याने या जंगलाचा चप्पा चप्पा पायाखाली घातला आहे, आणि ज्याने वाघ! मांजरी प्रमाणे (त्याच्या भाषेत) या जंगलात फिरतांना पाहिले अशी ती मूर्ती दिसल्यावर आम्हा निसर्गप्रेमींना का आनंद होऊ नये ?

त्याची आणि आमची ही भेट बहुतेक तिस-यांदा होत असावी. म्हाता-या शंकर गोंडाने रात्री पडना-या थंडीचा कानोसा घेत इकडून तिकडून ब-याच काटक्या गोळा केल्या आणि शेकोटी पेटवली. आम्ही चौघे मित्र आणि तो म्हातारा गोंड, जंगलाच्या चविष्ट गोष्टी चघळत बसलो. एकलविहीर गावाजवळील जंगलात कुण्या जनावराने गाय मारल्याची बातमी गोंडाने सांगितली. हा गोंड म्हणजे या जंगलाचा जिवंत ज्ञानकोश !
वेगवेगळ्या झाडांची, औषधी वनस्पतींची, कंदमुळांची ओळखच नव्हे तर ह्या वनस्पती कुठे आहेत, तेवढेच काय पण कुठले झाड कोठे उभे आहे याची अचूक माहिती याला विचारून घ्या.

गप्पांच्या ओघातच वाघाचा विषय निघाला, हे सांगायला नकोच. म्हातारा, गोष्टीच्या ओघात भूतकाळात पोहचला. त्याने सांगितलेल्या कापसाच्या गाड्या ओढना-या बैलां सोबतच्या वाघाच्या द्वंद्वाच्या गोष्टी आणि त्यानंतर धुरक-यांची उडणारी तारांबळ, ह्या कल्पनासृष्टीतल्याच वाटत होत्या, तसेच गोरा साहेब एक वाघ मारण्यासाठी दहा रुपये बक्षीस देत असे हे जेव्हा सांगितले, तेव्हा त्याने व इतरांनी किती कमावले हे जरी कळले नाही तरी त्यांचे परिणाम महेन्द्री जंगलातून वाघांच्या झालेल्या उच्चाटना वरुन दिसते. डॉक्टरांनी काल दिसलेल्या ''पगमार्क'' चा विषय काढला. त्याने ताबडतोब ताडले की, हा इथे राहणारा वाघ नाही तर हा फिरती वरचा वाघ आहे. मनाला वाईट वाटलं ! जेथे कित्येक वाघ वास करायचे व कित्येक फिरतीवरचे वाघ या जंगलातून ये - जा करायचे तेथे आता वर्षाकाठी एखादाच वाघ जावा ? वाटलं हे सर्व वाघांच्या बेछूट हत्त्येमुळे झाले की कॉरीडोर मधील अनिर्बंध जंगलतोडीमुळे झालेल्या आंतरप्रजननामुळे ?सारे अनुत्तरित प्रश्न !

बोलताबोलता, म्हाता-या गोंडाने चंदन तस्करांच्या चंदन तोडीबद्दल काही भयंकर गोष्टी सांगितल्या. जनसामान्यात एक चुकीची समजूत आहे की चंदन हे फक्त कर्नाटकातील निलगिरी पर्वतराईतच होते. काही वर्षापूर्वी तुम्ही जर महेन्द्री जंगलात आत बाहेर फेरफटका मारला असता तर शेकडो चंदनाची झाडे दिसली असती. म्हाता-याने सांगितलेला प्रसंग मनाचा थरकाप उडवणारा आहे. एका बांबूच्या साध्या काठीने जंगलाच राखण करण्याची जबाबदारी टाकलेल्या या गोंडावर जेव्हा चारपाच बंदूक व कु-हाडधारी तुटून पडतात आणि त्याला बांधून ठेवून जिवे मारण्याची धमकी देतात तेव्हा या पेक्षा अधिक काय सांगावे ? त्यातल्या त्यात दुर्दैव असे की हे जंगल मध्यप्रदेशाच्या सीमेवर असल्यामुळे हे तस्कर तिकडे पळून जात असल्याने येथील चंदनाचे पूर्ण उच्चाटन झाले असावे.

बघता बघता आठ वाजून गेले व नऊ वाजायची वेळ झाली तरी खानसामा आला नव्हता. पोटात कावळे ओरडत होते. शेवटी साडे नऊला खानसामा आला. पटापट तयार होना-या खिचडीचा कार्यक्रम केला. खिचडी खाऊन होईस्तोवर अकरा वाजून गेले होते. विश्रामगृहाची एकच खोली मिळाल्याने, आम्ही दोघांनी तंबूत राहावयाचे ठरवलं. आता जंगलात खोलवर शिरून ढाण्या वाघ बघण्याची उत्कंठा शिगेला पोहोचली होती. महेंद्रीचं जंगल हे वेगळ्याच प्रकारच जंगल आहे. येथे सागा बरोबरच इतर जातीची अनेक वृक्ष दिसतात. तृणभक्षी प्राण्यामध्ये निलगाय, चितळं, भेकर, ससे, रानडुकरे इत्यादी प्राण्यांचे वास्तव्य आहे पण फारच तुरळक. अकरा वाजता पटापट गाडीत बसून गाडी गब्बर टेकडी कडे वळवली. जंगलात जाणारा रस्ता तेवढाच जंगली होता. दोन किलोमीटर गाडी जात नाही तोच, मागचे चाक पंक्चर झाले. टॉर्चच्या प्रकाशात कसेबसे चाक बदलवले. आता परत मागे जावे की पुढे जावे याबद्दल चर्चा झाली. या घनदाट जंगलात वाघाच्या वास्तव्यात जर परत गाडी पंक्चर झाली असती तर स्टेपनी नव्हती. तश्या परिस्थितीत कदाचित निलगाय, चितळं यांच्या ऐवजी वाघाला आमचीच मेजवानी आवडली असती तर ? शेवटी भिती वर भ्रमंतीने मात केली, आणि आम्ही पुढे निघालो.

रस्त्यामध्ये एक मोठा नाला लागला. जरा उंच चढ चढल्यावर येना-या त्या वळणावर दगड रचून ठेवले होते. उजवीकडे शंभर फूट एकदम सरळ उंच डोंगर तर डावीकडे दोनशे फूट सरळ खोल खाई. जेव्हा गाडी वळणावरच्या चढावावर संथगतीने पुढेपुढे सरकत होती तेव्हा गाडीच्या डाव्या हेडलाईट मध्ये, दोन तेजस्वी डोळे चमकले. गाडीत चुळबुळ सुरू

झाली. खिडक्या पटापट बंद झाल्या. गोंधळात गाडी केव्हा बंद पडली ते समजलेच नाही. कॅमेरा आणि दुर्बिणी साठी बॅगा चाचपणे सुरू झाले. आणि समोर शंकेखोरांच्या मनात भुताटकीच्या कल्पना यायला वेळ लागला नसता. परंतु तो निश्चितपणे वाघ किंवा मार्जर जातीचा प्राणी होता हे निश्चित. एकाने विजेरी घेऊन त्या प्राण्याला खाईत शोधण्याचा मनोदय व्यक्त केला. परंतु बहुमता पुढे तो ते धाडस करू शकला नाही. बंद गाडीत स्वतःच्या ह्रदयाचे ठोके स्पष्ट ऐकू येत होते. पुढे जावे की नाही या विचारात शेवटी पुढे जायचे ठरले कारण वाटलं की, ते रानमांजर वगैरे असावं. ह्रदयाचे ठोके पुन्हा नॉर्मल झाले. गाडी मंथरगतीने जात होती,सर्वांचे डोळे सजगतेने अंधारभेद करण्याचा प्रयत्न करित होते.

इतक्यातच एक आगळावेगळा साधारण एक फूट उंचीचा पक्षी, जंगलातून तुरुतुरू चालत रस्यावर आला.गाडीच्या प्रखर लाईटच्या झोतात,तो निडरपणे रस्त्याच्या अगदी मध्यभागी निश्र्चल उभा राहिला.गाडी हळुहळू सरकत त्याच्या पासून पाच सहा फूटावर थांबली. कॅमेरे बाहेर आले .गाडीच्या खिडकीतून चार डोकीही बाहेर आली, या दुर्लभ पक्षाच्या पुनर्भेटीचा आनंद सर्वांनाच झाला होता. त्याचे मोठे टपोर डोळे,उंच शिडशिडीत पाय, पिवळ्या पंखा वरील काळ्यापांढ-या रेषा, काही शंकाच नव्हती , तो स्टोन कर्ल्यु होता. (फोटो ३) भिमाशंकरच्या अभयारण्यात तो असाच अचानक आम्हाला दिसला होता.आता टॉर्चचे फोकस ही त्याच्यावर पडले होते .एखाद्या सराईत अभिनेत्या सारखा तो पोज देत होता.डॉ. खोडेंनी आनंदाच्या भरात त्याचे फोटो घेतले. गाडी समोर सरकताच तो रस्त्याच्या मधून गाडी समोर तुरुतुरू चालत अकस्मात डावीकडे वळून झाडीत अदृश्य झाला. गाडी आता चांगल्याच चढावावर लागली होती. भीतीपोटी म्हणा किंवा रस्त्यामुळे म्हणा कुमार गाडीला वेग देत नव्हता. चढाव संपायच्या अलीकडेच पुन्हा एक यु टर्न लागला आणि पुढचे वळण संपल्या बरोबरच जंगल अजूनच घनदाट झाले. उंचच उंच सागाची झाडे, जमिनीवर वाढलेली झुडपे व गवत. डाव्या वळणाच्या रस्त्याच्या उजव्या बाजूला गाडी वळत नाही तोच हेडलाईटचा प्रखरप्रकाश रस्ता सोडून जंगलात शिरला. बघतो काय, हेडलाईटच्या प्रकाशात दोन तेजस्वी प्रकाशमान डोळे परत चमकतांना दिसले. परत कुजबुज सुरू झाली आणि गाडी त्या डोळ्याकडे सरकली. जेमतेम तीस फूटावर त्या डोळ्यांपासून गाडी थांबली तरीही ते डोळे हलायचे नाव घेत नव्हते. हे दृश्य बघण्यात पंधरा मिनिटे केव्हा निघून गेली ते कळलेच नाही. दोन डोळ्या मधील अंतरावरून ते काय होते ते कळत नव्हते. सगळ्यांचे धैर्य हळुहळू वाढत गेले. गाडीची दारे केव्हा उघडली व आम्ही केव्हा खाली उतरलो ते कळलेच नाही. आता त्या प्रकाशमान डोळ्यांवर टॉर्चचा प्रखर प्रकाशझोत टाकल्या गेला होता. दुर्बिणीची

ॲडजेस्टमेन्ट आणि कॅमे-याचा फोकस यात त्या तेजस्वी डोळ्या मागील प्राणी सुस्पष्ट करण्यात शर्यत लागली होती. आम्ही हळुहळू समोर सरकत होतो. एक चांगला क्लोजअप शॉट मिळावा म्हणून अंतर हळुहळू कमी होत वीस फूटावर येऊन पोहचलं. समोर काय आहे हे सांगायला दुर्बिणवाल्याला वाव नव्हता आणि कॅमेरावाला या कमी प्रकाशात फोकसची तडजोड करीत होता. एकदम गाडीतून आवाज आला ''सांभाळा''. आणि दुस-या क्षणी ते श्वापद पाच-सहा फूट हवेत उंच उसळलेलं बघितलं. बायनाकुलर आणि कॅमेरा धराशायी झाले. आम्ही अकस्मात खाली बसलो आणि त्या क्षणी जे चित्र दिसले ते एवढे थरारक होते की वाटलं ते श्वापद आमच्यावरच उडी मारणार. क्षणभर वाटले की आपला अंत जवळ आला. परंतु ह्या उंच उडी बरोबरच आमच्या सुदैवाने, त्याने आपला रोख खाईकडे वळवला व क्षणार्धात तो लुप्त झाला. आम्ही जमिनीवर किती वेळ बसून होतो हे आम्हाला कळलेच नाही. जेव्हा गाडीतील मित्र आम्हाला हलवून उठवायला लागले तेव्हा जिवात जीव आला. धडधडत्या काळजाने व लटपटत्या पायाने गाडीत विराजमान झालो. त्या चित्राचे वर्णन असे, जसे काही व्याघ्रासनाची मुद्रा करणारा अचानक दोन्ही हात व पाय बाजूला लांबवून हातापायाचे पंजे फैलवून, डोळे विस्फारून आणि पूर्ण तोंड वासवून दात दाखवतो तसेच. तसा तो प्राणी हवे मध्ये काही क्षण आम्हाला दिसला. त्याच्या पोटावरचे काळे-पिवळे पोकळ ठिपके व बाजूचे गर्द काळे-पिवळे ठिपके असलेले चारही पाय हवेत ! जबडा उघडलेला, कुणाची गाळण उडाली नसती तरच नवल. तो हवेत उंच उडालेला अस्तांनाच तो बिबट जातीचा प्राणी आहे हे आम्ही ओळखले. बिबट जिवंत होते, जंगल जिवंत होते. आणि आम्हीही जिवंत होतो. सर्वजण निःशब्द होते. बिबट असा असतो तर वाघ कसा असता या कल्पनेनेच अंगावर काटा उभा राहिला. वाटलं बरं झाले तो पट्टेवाल्या ऐवजी ठीपकेवाला निघाला. मनात वेगवगळ्या संभवनीय शक्यप्रसंगाचे काहूर माजले होते आणि गाडी रेस्टहाऊसच्या रस्त्याला केव्हा वळली ते कळलेच नाही. जंगलात भ्रमंती करतांना अशा अनेक गोष्टी असतात ज्या घडतांना कळंतच नाही त्यामुळे नेहमी सतर्क राहावे हा धडा शिकलो ! थोड्या वेळाने धीर पूर्ववत झाल्यावर आम्हा सर्वांच्या आनंदाला पारावार राहीला नाही. रात्रीचे दोन वाजले होते. अजूनही त्या बिबट्याचे हवेत झेप घेतांनाचे दृश्य डोळ्यां पुढे चमकते व अंग शहारते.

लेखक-
डॉ. विजय इंगोले
डॉ. मनोहर खोडे